

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəsi

Prezident İlham Əliyev 2018-ci il ölkəmizdə "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli" elan edib. Prezident bunu Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında bildirib. Dövlət başçısı il ərzində bununla əlaqədar həm ölkəmizdə, həm də xaricdə bir çox tədbirlərin keçiriləcəyini deyib.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikanın adı ilə bağlı mübahisələrə Ulu Öndər Heydər Əliyev son qoymuşdur. Tarixçi-alim Altay Göyüşovun göstərdiyi kimi, əslində, o dövrün sənədlərində bu ad "Azərbaycan Cümhuriyyəti" kimi qeyd edilib. Ancaq respublikanın demokratik olması "İstiqlal" Bəyannaməsində xüsusi olaraq qeyd edilir. Bəyannamənin 2-ci maddəsində göstərilir: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkilli-idarəsi Xalq Cümhuriyyəti olaraq təqərrür ediyor". Sonrakı maddələrdə də "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti" deyə təkrar olunub. Rus dilinə isə "Azerbaydžanskaya Demokratikiçeskaya Respublika" kimi tərcümə edildi və qısaldılmış şəkildə ADR yazıldı. O dövrdə bəzi sənədlər və yazışmalar rus dilində aparılırdı. Onda AXC-ni ADR kimi qeyd edirdilər. "Cumhuriyyət" sözünü "respublika", "xalq" sözünü isə "demokratiya" kimi tərcümə etmişdilər. İstiqlal Bəyannaməsinin fransızca mətnində AXC-Demokratik Respublika kimi tərcümə olunur. Azərbaycanın nümayəndə heyətinin rəhbəri Əlimərdan Topçubaşovun Paris Sülh Konfransına ünvanladığı məktublarda Azərbaycanın adı fransızca Azərbaycan Respublikası olaraq yazılıb.

Qocaman tədqiqatçı Şirməməd Hüseynov qeyd edir ki, dövlətin adı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətidir və sənədlərdə bu cür göstərilir. Vaxtilə rus dilinə düzgün tərcümə edilməyib. Heydər Əliyev Milli Arxiv İdarəsinin o vaxtkı rəhbəri Ataxan Paşayevə yanına çağıraraq ki, orijinal mənə gətirin. İstiqlal Bəyannaməsinin Ona aparıblar, oxudub ki, orada dövlət "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti" adlandırılır. Ondan sonra dedi ki, bəs niyə Demokratik Respublika adlandırırınsınız? Bundan sonra Onun AXC ilə bağlı sərəncamlarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yazıldı. Hesab edirik ki, dövlətə nə ad verilsə, o adla da adlandırılmalıdır.

İrəvan şəhəri və quberniya əraziləri güzəştə gedildikdən sonra 1918-ci il mayın 28-də özünün müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ərazisi 99908,86 km təşkil edirdi. 13983,1km ərazi isə mübahisəli ərazi kimi qəbul olunaraq, gələcək danışıqlar prosesində həll olunması nəzərdə tutulmuşdu.

Ermənistanla güzəşt edilən İrəvan quberniyasının ərazisi

8913,17 km (ərazisi - Yeni-Bəyazid qəzası, İrəvan qəzasının 3/5-i, Eçmiədzin qəzasının və Aleksandropol qəzası daxil idi; əhalisi 321 min nəfər olmuşdur ki, bunun da 230 mini erməni, 80 min müsəlman, 5 mini yezidi kürd və 6 mini digər millətlər) təşkil edirdi. Edilən güzəştdən sonra ermənilər Azərbaycanın Naxçıvan, Zəngəzur və Dağlıq Qarabağ ərazilərinin Ermənistanla birləşdirilməsi iddiası ilə çıxış etdilər. Lakin 1918-1920-ci illərdə İrəvan quberniyasından başqa əraziləri ələ keçirə bilməyən ermənilər 1920-ci il aprelin 28-də, Azərbaycan Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra bolşeviklərin himayəsi ilə yeni ərazilər əldə etməyə nail oldular.

4 iyun 1918 - Batumda aparılan danışıqların yekunu olaraq Xalq Cümhuriyyəti ilə Osmanlı arasında "Sülh və dostluq haqqında" müqavilə imzalanıb. Müqaviləni Azərbaycan tərəfdən Milli Şuranın sədri M.Rəsulzadə və xarici işlər naziri M.Hacınski, Osmanlı tərəfdən ədliyyə naziri Xəlil bəy və Qafqaz cəbhəsinin komandanı Vahib paşa imzalamışdı. Bu müqavilə ilə Xalq Cümhuriyyəti birinci olaraq Osmanlı tərəfindən tanınıb. Müqavilədə Osmanlı dövləti Xalq Cümhuriyyətinə hərbi yardım göstərmək barədə öhdəlik götürüb.

24 iyun 1918 - Azərbaycan

yində olan hərbi qüvvələr türk (Osmanlı) ordu hissələri ilə birlikdə ("Qafqaz İslam Ordusu") Nuru paşanın komandanlığı altında "Bakı Kommunası"nın qoşunları ilə qızğın döyüşlər aparırdı. Cümhuriyyətin Hərbi Nazirliyinin təşkili barədə qərar bir qədər sonra, avqustun 1-də verildi. Nazirlik özü isə 1918-ci ilin dekabrında fəaliyyətə başladı. Keçmiş çar Rusiyası ordusunun generallarından Səməd bəy Mehmandarov hərbi nazir, Əliağa Şixinski hərbi nazirin müavini təyin edildilər.

27 iyun 1918 - Azərbaycan və türk (Osmanlı) hərbi qüvvələrindən ibarət Qafqaz İslam Ordusu Göyçay yaxınlığındakı döyüşdə "Bakı Soveti"nin qoşunlarını məğlub edib. Bu zəfərdən sonra Qafqaz İslam Ordusunun hissələri daşnak-bolşevik qoşunlarının hücumlarını dayandıraraq, əks-hücumə keçməyə başlayıblar.

27 iyun 1918 - Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti "Dövlət dili haqqında" qərar qəbul edib. Azərbaycan (türk) dili Cümhuriyyət ərazisində dövlət dili elan olunub.

2 iyul 1918 - Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri Fətəli xan Xoyski ölkədə ilk polis bölümünün yaradılması barədə əmr verib. Bununla Azərbaycan polis orqanlarının əsası qoyulub.

10 iyul 1918 - Azərbaycan və türk (Osmanlı) hərbi qüvvələri

İrəvan şəhəri və quberniya əraziləri güzəştə gedildikdən sonra 1918-ci il mayın 28-də özünün müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ərazisi 99908,86 km təşkil edirdi. 13983,1km ərazi isə mübahisəli ərazi kimi qəbul olunaraq, gələcək danışıqlar prosesində həll olunması nəzərdə tutulmuşdu. Ermənistanla güzəşt edilən İrəvan quberniyasının ərazisi 8913,17 km (ərazisi - Yeni-Bəyazid qəzası, İrəvan qəzasının 3/5-i, Eçmiədzin qəzasının və Aleksandropol qəzası daxil idi; əhalisi 321 min nəfər olmuşdur ki, bunun da 230 mini erməni, 80 min müsəlman, 5 mini yezidi kürd və 6 mini digər millətlər) təşkil edirdi. Edilən güzəştdən sonra ermənilər Azərbaycanın Naxçıvan, Zəngəzur və Dağlıq Qarabağ ərazilərinin Ermənistanla birləşdirilməsi iddiası ilə çıxış etdilər.

Xalq Cümhuriyyətinin ilk bayrağı qəbul edilib. Hökumətin qərarı ilə qırmızı parça üzərində ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir edilmiş bayraq Cümhuriyyətin müvəqqəti rəmzi elan edilib. Azərbaycanın indiki üçrəngli (mavi, qırmızı, yaşıl) bayrağı isə dövlət rəmzi olaraq 1918-ci ilin noyabrında qəbul edildi.

26 iyun 1918 - Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti Azərbaycanın ilk Milli Ordu hissəsinin - əlahiddə diviziyasının yaradılması barədə qərar qəbul edib. Həmin dövrdə Cümhuriyyət hökumətinin tabeli-

(Qafqaz İslam Ordusu) Kürdəmir yaxınlığındakı döyüşdə daşnak-bolşevik "Bakı Soveti"nin qoşunlarını məğlub ediblər. Kürdəmir qəsəbəsi işğalçılardan azad olunub. Bu qələbədən sonra Qafqaz İslam Ordusunun daşnak-bolşevik qüvvələri üzərinə geniş əks-hücumu başlanıb. İyulun 14-də azərbaycanlı-türk qoşun hissələri strateji əhəmiyyətli Kərar demir yolu stansiyasını ələ keçiriblər.

15 iyul 1918 - Xalq Cümhuriyyəti hökuməti azərbaycanlılara qarşı soyqırımını cinayətlərinin araşdırılması üçün Fövqəladə

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

dirərək, Şamaxı şəhərini azad ediblər. Bu arada türk qoşunları cənubdan (indiki Neftçala rayonu ərazisi) Bakı istiqamətində irəliləməyə başlamışdı.

1918-ci il sentyabrın 15-də baş verən ağır döyüşlərdən sonra, Azərbaycan Demokratik Respublikasının Milli Ordusunun və Nuru Paşanın başçılıq etdiyi Osmanlı Türk İslam Ordusunun hissələri Bakını bolşevik, erməni-daşnak və ingilis hərbi dəstələrindən azad etmişdir və müstəqil Azərbaycan hökuməti Bakıya köçmüşdür.

28 may 1919 - Əlimərdan bəy Topçubaşovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyəti Paris Sülh Konfransında ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüşərək Xalq Cümhuriyyətinin tanınmasını xahiş edib. Antitürk və ermənipərəst mövqeyi ilə seçilən Vilson bu xahişi rədd edib.

16 iyun 1919 - Azərbaycanla Gürcüstan arasında Hərbi Mütəfiqlik Paketi imzalanıb. Rəziləşməyə əsasən, Azərbaycan gürcü tərəfə neft verməklə əvəzində silah və texnika almağa başladı. Hərbi Pakta görə, tərəflər Rusiyanın hərbi təcvüzünə qarşı bir-birinə dəstək verməli idilər. Lakin 1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyasının Azərbaycana hücumu zamanı Gürcüstan bu öhdəliyə deyil, özünün müstəqilliyinin tanınması barədə ruslarla separat danışıqlara üstünlük verdi.

Vahid Ömərrov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru